

тестом на лояльність державі та владі. Тому достовірність отриманих даних підлягає, принаймні, сумніву. Водночас очевидно, що громадяни усвідомлюють прямий зв'язок між рухом до Європейського союзу і можливістю ескалації конфлікту між Україною та Росією. Саме тому, логічно припустити, частка прихильників європейського вибору залишається стабільною. Здається, це усвідомлюють і загальноєвропейські інституції, які не поспішають із визначенням статусу України стосовно ЄС, залишаючи її у стані сингулярності.

3.6. Повсякденні корупційні практики

Практики вирішення життєвих або комерційних проблем із доступу до дефіцитних благ чи послуг за допомогою різноманітних «заохочень» у вигляді грошей, подарунків чи особистих зв'язків дуже поширені у повсякденності. У відповідних дослідженнях подібні практики слугують одним із індикаторів наявності досвіду корупції. Так, в опитуваннях КМІС, реалізованих для ініціативи РАСТ/UNITER за підтримки USAID у 2011 та 2015 роках*, є окремий блок запитань щодо такого досвіду, який ідентифікувався через вимагання та добровільне пропонування хабара і використання особистих зв'язків. Наявність двох хвиль опитування, які мали місце до та після подій 2013–2014 років, уможливає порівняння характеристик та установок, властивих категорії тих, хто володіє належними і вигідними у повсякденності навичками та використовує їх у певних ситуаціях.

Соціально-демографічні характеристики

Підгрупа тих, які стикалися з використанням особистих зв'язків, була виділена з кожного масиву даних опитувань за запитаннями *«Чи використовували Ви, або хтось із членів Вашої родини, або державний чиновник особисті зв'язки, кумівство або*

---

* Опитування 2011 року охоплює всю Україну, обсяг вибірки – 10 639 респондентів (~400 респондентів у кожній області, м. Києві та АР Крим), період опитування – 18.03–30.04.2011; опитування 2015 року охоплює всю Україну, за винятком тимчасово окупованих територій, обсяг вибірки – 10 173 респонденти (~400 респондентів у кожній області та м. Київ), період опитування – 15.08–17.09.2015. Метод опитування – особисте інтерв'ю, тип вибірки – випадкова багатоступінчаста з квотним відбором на останньому кроці.

протекціонізм («блат») для отримання послуг?» і відповіддю «так» для таких сфер послуг:

- влаштування на роботу в державні установи;
- контакти з представниками судової системи, міліції, прокуратури, ВНЗ, органами призиву на військову службу, податковими службами, державними нотаріусами;
- отримання державного житла;
- отримання кредиту (позики) у державній установі;
- отримання різних дозволів в органах влади;
- оформлення чи отримання соціальних виплат;
- підключення чи ремонт комунальних послуг та зв'язку;
- проходження митного контролю, оформлення документів;
- приватизація, володіння та користування землею;
- реєстрація або приватизація об'єктів нерухомості.

Загалом у 2011 році частка опитаних з таким досвідом, безвідносно до сфери діяльності, становила 12,6 %, у 2015 році – 10,7 %. У табл. 3.20 за різними соціально-демографічними характеристиками наведено порівняння категорій тих, хто мали досвід «блату»,

Таблиця 3.20. Основні соціально-демографічні характеристики опитаних порівняно з підгрупою тих, які мали досвід використання особистих зв'язків (%)

Показник	2011		2015	
	Вся вибірка	Ті, що мали досвід	Вся вибірка	Ті, що мали досвід
Стать				
Чоловіки	45,0	47,7	45,0	47,5
Жінки	55,0	52,3	55,0	52,5
Вікова група				
18–24 роки	11,7	14,3**	10,4	11,4 ↓
25–34 роки	20,5	24,1**	21,5	28,0** ↑
35–44 роки	17,6	20,8**	17,5	22,5**
45–54 роки	14,4	16,7	14,1	15,7
55 років і більше	35,9	24,1**	36,5	22,4**
Місце проживання				
Місто	67,7	73,5**	65,2	70,6**
Село	32,3	26,5**	34,8	29,4**

Продовження табл. 3.20

Показник	2011		2015	
	Вся вибірка	Ті, що мали досвід	Вся вибірка	Ті, що мали досвід
Рівень освіти				
Початкова/ незавершена середня	8,4	3,4**	5,1	2,9**
Середня	22,2	15,8**	21,2	14,7**
Середня спеціальна /ПТУ	13,9	12,5	15,1	15,9↑
Незавершена вища/ технікум	28,4	30,0	29,1	30,5
Незавершена вища/університет	5,3	7,5**	4,1	6,2**
Вища/університет	21,9	30,8**	25,4	29,8**
Статус зайнятості				
Працевзайняті	39,3	50,0**	40,2	53,4**
Самозайняті	2,5	5,0**	3,0	4,8**
На пенсії, але працюють	2,4	2,7	1,7	2,3
Безробітні (шукають роботу)	11,1	10,8	9,9	10,7
Не працюють і не шукають роботу	8,9	6,1**	9,7	8,2↑
Студенти	4,0	5,3	3,5	3,8
Пенсіонери, які не працюють	30,2	18,7**	30,5	15,7**↓
Інваліди	1,5	1,3	1,2	0,8
Інше	0,2	0,1	0,2	0,2
Рівень фінансового достатку сім'ї				
Не вистачає на продукти харчування	18,2	12,4**	20,4	19,3↑
Вистачає на їжу, але бракує на одяг та взуття	46,6	41,2**	46,2	42,0**
Вистачає на їжу, одяг/взуття, але бракує на товари тривалого вжитку (побутова техніка)	28,9	36,6**	27,3	31,3**↓
Можуть придбати деякі дорогі речі	4,0	6,7**	2,3	3,8**↓
Можуть дозволити все, що загодно	0,3	0,4	0,1	0,3
Немає відповіді	2,1	2,7	3,8	3,3
Всього респондентів (N)	10639	1338	10173	1084

Примітка. ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ↓↑ – зниження / зростання для категорії в 2015 р. є статистично значущим з ймовірністю 95 % порівняно з 2011 роком.

з усією вибіркою. Ця категорія статистично значущо відрізняється від загальної вибірки двох обстежень за такими характеристиками:

- це частіше люди віком 25–44 роки;
- частіше це ті, хто проживають у містах;
- суттєво більша частка таких людей мають завершену чи незавершену вищу освіту, досвід навчання в університеті, ніж загалом у вибірці;
- серед них суттєво більша частка працевзятних (у тому числі самозайнятих), ніж загалом у вибірці;
- щодо фінансового добробуту, то це люди переважно «середнього достатку», при цьому хоча «ядро» складають респонденти «нижчого» достатку (кому вистачає на їжу, але бракує на одяг та взуття), їх значно менше серед «досвідчених» у використанні особистих зв'язків, ніж загалом у вибірці, зате значно більшою є частка осіб «середнього» достатку (вистачає на їжу, одяг/взуття, але бракує на товари тривалого вжитку), також дещо більшою, ніж загалом у вибірці, є частка тих, хто може придбати деякі дорогі речі/побутову техніку.

При цьому від 2011 до 2015 року соціально-демографічний портрет тих, що мали досвід використання особистих зв'язків, змінився у динаміці – певною мірою, внаслідок погіршення соціально-економічної ситуації, інфляції, зниження рівня платоспроможності населення, а саме:

- зросла частка тих, що не працюють і не шукають роботу, але знизилась частка пенсіонерів;
- значно зросла частка тих, кому не вистачає на продукти харчування, але знизилась частка осіб із «середнім» рівнем достатку (яким вистачає на їжу/одяг/взуття, але бракує на товари тривалого вжитку, або ж вистачає і на товари тривалого вжитку),
- також суттєво знизилась частка осіб віком 18–24 років, натомість зросла частка тих, кому у 2015 році було 25–34 роки;
- зросла частка осіб із середньою спеціальною та професійно-технічною освітою.

Результати порівняння портрета тих, які мали досвід використання особистих зв'язків для отримання послуг, свідчать про те, що корисні знайомства не є суто «радянською» практикою, яка притаманна більшою мірою тим, хто значну частину дорослого життя прожили за радянської влади та мають досвід використання особистих

зв'язків в умовах тотального дефіциту товарів і якісних послуг та формування так званої економіки преференцій (economy of favours), тобто доступ до обмежених ресурсів зумовлений взаємними персональними зобов'язаннями. Проте за результатами опитувань 2011 та 2015 років старшій віковій когорті (тим, кому на момент опитування було 55 років і старше) найменш притаманне використання особистих зв'язків, на відміну від когорти віком 25–44 роки; втім, серед вікової когорти 18–24 роки практика використання особистих зв'язків стала менш поширеною. Крім того, респонденти з вищим рівнем достатку (власники масштабнішого економічного капіталу) включені у більш розгалужену мережу зв'язків, ніж ті, які мають скромні статки (наприклад, вистачає лише на продукти харчування). Проте зростання у 2015 році частки «найбідніших» у групі з досвідом корупційних практик може бути сигналом того, що соціальний капітал (особисті зв'язки) став більш затребуваним у стані сингулярності в цілому та в контексті екстраординарних подій.

Імовірно, навчання у ВНЗ є ще одним позитивним чинником для розростання особистої мережі зв'язків, а отже і для використання цих зв'язків для отримання послуг у різних сферах. Також те, що більшість людей з досвідом участі у корупційних практиках як у 2011, так і в 2015 роках були в активному працездатному віці (25–44 роки), і серед них значущо більше працезайнятих, дає підстави припустити, що наявність місця роботи та відповідний вік – це ті чинники, що сприяють нарощуванню соціального капіталу (мережі особистих зв'язків), що, своєю чергою, створює сприятливіші можливості включення до ситуацій, де потрібні зв'язки. Натомість, вихід на пенсію очевидно спричиняє зменшення особистої мережі зв'язків – серед тих, хто мали відповідний досвід, частка осіб передпенсійного та пенсійного віку суттєво нижча, так само, як і частка непрацюючих пенсіонерів, яка до того ж суттєво знизилась у категорії «досвідчених» в 2015 р. порівняно з 2011.

Оцінка поширеності корупції та сприйняття владних інституцій

У 2011 ті, що мали досвід участі у повсякденній корупції у формі використання особистих зв'язків, оцінювали динаміку зміни її рівня в цілому більш негативно, ніж доросле населення України загалом (табл. 3.21): так, у 2011 році серед усіх опитаних менше

Таблиця 3.21. Оцінка зміни рівня корупції загалом (%)

	2011	
	Вся вибірка, N = 10639	Ті, що мали досвід, N = 1338
Як Ви вважаєте, рівень корупції в Україні змінився від 2004 року і до сьогодні? (на 2011 рік)		
Знизився	4,8	4,5
Залишився на тому самому рівні	32,3	32,1
Зріс	47,5	55,4**
Важко сказати / Не знаю	15,0	7,8**
Відмова від відповіді	0,4	0,2
Як Ви вважаєте, рівень корупції в Україні змінився від 2009 року і до сьогодні? (на 2011 рік)		
Знизився	5,0	4,8
Залишився на тому самому рівні	38,9	36,6
Зріс	41,5	51,9**
Важко сказати / Не знаю	14,2	6,6**
Відмова від відповіді	0,4	0,1
	2015	
	Вся вибірка, N=10173	Ті, що мали досвід, N=1084
Як Ви вважаєте, рівень корупції в Україні змінився від 2013 року і до сьогодні? (на 2015 рік)		
Знизився	7,2	11,4**
Залишився на тому самому рівні	45,4	49,0*
Зріс	34,0	34,9
Важко сказати / Не знаю	12,5	4,2**
Відмова від відповіді	0,9	0,6

Примітка. * – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 95 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік.

ніж половина (47,5 %) зазначили, що з 2004 року рівень корупції зріс, аналогічну динаміку від 2009 до 2011 року помітили 41,5 % опитаних; але серед тих, які мали досвід використання особистих зв'язків, так вважали значно більше – 55,4 % щодо зміни з 2004 року та 51,9 % щодо зміни з 2009 року. Після Майдану настрої населення загалом

змінилися у більш позитивний бік: у 2015 році 34 % опитаних зазначили, що рівень корупції від 2013 року зріс, ще 45,4 % – що він не змінився, і лише 7,2 % вважали, що він знизився. Серед тих, хто долучався до корупційних практик у формі використання особистих зв'язків, про зниження рівня корупції від 2013 року зазначила значущо більша частка опитаних – 11,4 %. Зауважимо, що вони суттєво рідше не могли визначитися з відповідями на запитання про зміну рівня корупції – як у 2011-му, так і в 2015 році.

Серед них у 2011 та 2015 роках вищою є впевненість щодо поширеності корупції у владних інституціях різного рівня (табл. 3.22). Так, якщо серед усього дорослого населення України у 2015 році 61 % вважали, що корупція дуже поширена у Верховній Раді (54 % у 2011 році), то серед досвідчених у використанні особистих зв'язків аналогічний показник становив 67 % (64 % у 2011 році). Рівень їхньої впевненості щодо поширеності корупції повторює тренд, зафіксований серед усього дорослого населення: від вищої впевненості у поширеності корупції в державних органах національного рівня (крім уже згаданої Верховної Ради України – у Кабміні та Адміністрації Президента) до дещо нижчої серед органів влади обласного та місцевого рівня. При цьому, рівень впевненості у поширеності корупції серед органів влади

Таблиця 3.22. Оцінка рівня корупції у різних інституціях (%)

«Наскільки поширеною є корупція в інституціях?»	2011 частка відповіді «дуже поширена»		2015 частка відповіді «дуже поширена»	
	Вся вибірка, N=10639	Ті, що ма- ли досвід, N=1338	Вся вибірка, N=10173	Ті, що ма- ли досвід, N=1084
Верховна Рада України	54,3	64,4**	60,6	67,2**
Кабінет Міністрів України	46,6	57,3**	54,8	58,5*
Адміністрація Президента України	40,5	48,3**	46,4	49,9*
Органи влади обласного рівня	36,6	41,2**	39,5	45,4**↑
Органи влади місцевого рівня	32,3	39,3**	34,3	39,5**

Примітка. * – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 95 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ↑ – зростання для підгрупи в 2015 р. є статистично значущим з ймовірністю 95 % порівняно з 2011 роком.

місцевого рівня не змінився у 2015-му порівняно з 2011 роком, тоді як сприйняття органів влади обласного рівня погіршилось: якщо у 2011 році 41,2 % тих, що мали досвід «блату», вважали, що корупція є дуже поширеною на обласному рівні влади (36,6 % серед усієї вибірки 2011-го), то в 2015 році цей показник у відповідній групі зріс до 45,4 % (до 39,5 % серед усієї вибірки 2015 року).

Власний досвід використання особистих зв'язків спонукає респондентів частіше схилитися до думки, що корупція поширена на всіх рівнях влади, порівняно з дорослим населенням країни загалом. Тому не дивно, що баланс довіри-недовіри до різних інституцій має вищі від'ємні значення серед групи тих, що мали досвід використання особистих зв'язків, порівняно із населенням загалом у 2011 та 2015 роках (табл. 3.23). Вони менше довіряли всім інституціям в 2011 році, але найбільше не довіряли судовій системі; при цьому їхня недовіра до судової системи значно посилилась у 2015 р. порівняно з 2011 р. У 2015 році порівняно з 2011 р. також посилилась як недовіра до Кабміну та до Верховної Ради України, так і до органів влади обласного рівня. Баланс довіри-недовіри до Президента та Адміністрації Президента не змінився в 2015 році порівняно з 2011, хоча серед усього населення помітна негативна тенденція зростання недовіри до АП. Тоді як до органів влади місцевого рівня баланс недовіри-довіри значущо не змінився у 2015 р.

Іншими словами, ті, хто практикує корупцію у повсякденності після Майдану не стали довіряти більше жодній з гілок влади національного рівня, зовсім навпаки – їхня недовіра зростає. А от таким установам як СБУ, НАБУ, НАПК та НАК, ті, хто мали досвід використання особистих зв'язків, не довіряли в 2015 р. майже на тому самому рівні, що і населення загалом – значущих відмінностей у балансі довіри-недовіри немає.

У 2011 році більшість дорослого населення України та підвибірки тих, хто мали досвід корупційної діяльності, покладали відповідальність за корупцію на Президента та Верховну Раду України; третина населення вважала відповідальним Прем'єр-міністра і Кабмін, а «досвідчені» значно менш схильні були вважати відповідальними Прем'єр-міністра та Кабмін (табл. 3.24). Майже кожен п'ятий серед дорослого населення (18 %) вважав звичайних громадян відповідальними за корупцію, а серед залучених до корупційних практик частка таких була дещо вища (21,5 %). У 2015 році спостерігаємо перерозподіл

Таблиця 3.23. Довіра до інституцій

«Наскільки Ви довіряєте чи не довіряєте таким інституціям?»	Баланс довіри–недовіри (%)			
	сума % відповідей «дуже довіряю» та «скоріше довіряю»		сума % відповідей «дуже не довіряю» та «скоріше не довіряю»	
	2011		2015	
Інституція	Вся вибірка, N=10639	Ті, хто мали досвід «блату», N=1338	Вся вибірка, N=10173	Ті, хто мали досвід «блату», N=1084
Верховна Рада України	-61,9 7,7; 69,6	-65,7** 6,4; 72,1	-68,8 5,0; 73,8	-72,6**↑ 4,3; 76,8
Кабінет Міністрів України	-57,8 9,2; 67,0	-65,0** 7,1; 72,1	-67,2 5,9; 73,1	-72,5**↑ 3,8; 76,4
Адміністрація Президента України	-48,0 13,9; 61,9	-57,1** 9,7; 66,9	-54,2 10,3; 64,5	-57,5* 8,6; 66,1
Система судової влади	-62,6 7,0; 69,5	-70,5** 4,8; 75,3	-76,9 3,1; 80,0	-82,2**↑ 1,9; 84,1
Генеральна прокуратура України	-	-	-75,0 3,5; 78,5	-80,7** 2,2; 82,9
Служба безпеки України (СБУ)	-	-	-53,8 7,7; 61,5	-54,0 7,4; 61,5
Національне антикорупційне бюро (НАБУ)	-	-	-45,6 6,9; 52,5	-47,0 7,5; 54,5
Національне агентство протидії корупції (НАПК)	-	-	-47,3 6,1; 53,4	-47,1 7,5; 54,6
Національний люстраційний комітет (НАК)	-	-	-45,8 7,0; 52,8	-44,8 7,7; 52,4
Органи влади обласного рівня	-43,6 9,4; 53,1	-47,7** 7,6; 55,2	-49,2 6,0; 55,2	-53,1**↑ 5,6; 58,7
Органи влади місцевого рівня	-28,4 20,0; 48,4	-36,5** 15,3; 51,9	-31,6 17,6; 49,2	-35,5** 13,6; 49,2

Примітка. Баланс довіри–недовіри розраховано як різницю між сумою відсотка відповідей «дуже довіряю» та «скоріше довіряю» та сумою відсотка відповідей «взагалі не довіряю» та «скоріше не довіряю»; від'ємне значення показника означає більшу недовіру до інституцій. * – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 95 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ↑ – зростання для підгрупи в 2015 р. є статистично значущим з ймовірністю 95 % порівняно з 2011 роком.

Таблиця 3.24. Оцінка відповідальності за корупцію (%)

«Хто, на Вашу думку, несе відповідальність за корупцію?», множинний вибір, наведено співставні у 2011 та 2015 рр. альтернативи*	2011		2015	
	Вся вибірка, N = 10639	Ті, що мали досвід корупції N = 1338	Вся вибірка, N = 10173	Ті, що мали досвід корупції N = 1084
Президент України	77,6	75,4	60,6	53,1**↓
Верховна Рада України	45,5	46,1	41,7	36,2**↓
Прем'єр-міністр та Кабінет Міністрів	33,0	27,7**	37,7	33,2**↑
Ми, звичайні громадяни	18,0	21,5**	24,0	29,6**↑
Суди	13,3	15,4*	8,3	12,0**↓
Місцеві органи влади	10,5	13,5**	4,2	5,2 ↓

Примітка. * – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 95 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ↓↑ – зниження / зростання для категорії в 2015 році є статистично значущим з ймовірністю 95 % порівняно з 2011 роком.

відповідальності за корупцію – від інститутів до населення, у повсякденність. Частка тих, що вважали звичайних громадян відповідальними за корупцію, зросла і загалом серед населення (до 24 %), і у виділеній в опитуванні категорії (до майже 30 %).

Безпосередній досвід корупції

Серед тих, хто має корупційний досвід використання особистих зв'язків як у 2011-му, так і в 2015 році, помітно більшою є участь у корупційних практиках упродовж 12 місяців до моменту опитування. Суттєвою відмінністю в 2015 році стало розділення досвіду корупції на давання хабара/подарунка/послуги та прийняття такої пропозиції. Як видно з табл. 3.25, у 2015 році ті, що мали досвід використання особистих зв'язків, майже удвічі частіше давали неофіційний

* У переліку альтернатив в 2011 році була альтернатива «Міліція та генеральна прокуратура», тоді як в опитуванні 2015 року її було розбито на дві – «Міліція та інші правоохоронні органи» та «Генеральна прокуратура», і також в 2015 році було додано низку варіантів відповідей – НАБУ, НАПК, НАК, СБУ, волонтерські організації.

Таблиця 3.25. Досвід будь-якої форми корупції
за 12 місяців до моменту опитування (%)

	2011	
	Вся вибірка, N=10639	Ті, що мали досвід, N=1338
<i>«За останні 12 місяців чи доводилося Вам або членам Вашої сім'ї стикатися з будь-якою формою корупції у взаємодії з посадовцями владних установ, включно із закладами освіти, медичними закладами та іншими організаціями?»</i>		
Так	59,9	87,8**
Ні	39,0	11,6**
Важко сказати/Не знаю	0,8	0,3
Відмова	0,4	0,4
	2015	
	Вся вибірка, N=10173	Ті, що мали досвід, N=1084
<i>«За останні 12 місяців чи доводилося Вам давати комусь неофіційний платіж, подарунки або робити послугу посадовцям владних установ, включно із закладами освіти, медичними закладами та іншими організаціями?»</i>		
Так	40,7	72,4**
Ні	56,9	25,5**
Важко сказати/Не знаю	0,9	0,9
Відмова	1,5	1,1
<i>«За останні 12 місяців чи Вам пропонували неофіційний платіж, подарунки або послугу?»</i>		
Так	6,1	17,7**
Ні	92,6	81,0**
Важко сказати/Не знаю	0,6	0,7
Відмова	0,8	0,6

Примітка. ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік.

платіж, подарунки або робили послугу посадовцям владних установ за 12 місяців (40,7 % серед усіх респондентів та 72,4 % серед тих, що мали досвід), вони також значно частіше отримували пропозиції неофіційного платежу, подарунку або послуги (6,1 % та 17,7 % відповідно).

У 2015 році до опитувальника було додано запитання про частоту зіткнення з будь-якою формою корупції (табл. 3.26). Загалом, 71 % «досвідчених» у використанні особистих зв'язків стикалися з будь-якою формою корупції принаймні кілька разів на рік і частіше, серед усіх опитаних таких значно менше (51,2 %).

Таблиця 3.26. Частота зіткнення з різними формами корупції (%)

«Як часто Ви стикаєтеся з будь-якою формою корупції?»	2015	
	Вся вибірка, N = 10 173	Ті, що мали досвід N = 1 084
Щодня	4,7	7,6**
Щотижня	4,2	7,6**
Щомісяця	11,6	16,5**
Кілька разів на рік	30,7	39,2**
Щороку	14,4	15,4
Ніколи	16,5	3,6**
Важко сказати/Не знаю	15,5	8,6
Відмова	2,5	1,4

Примітка. ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік.

У табл. 3.27 наведено різні джерела інформації про випадки корупції (перший вибір відповіді *). Більшість дорослого населення України довідується про випадки корупції насамперед з ТБ та радіо (48,1 % у 2011; 43,5 % у 2015), а ті, хто стикалися з використанням особистих зв'язків, частіше дізнавалися про випадки корупції з особистого досвіду (46,3 % та 44,8 % відповідно).

Слід зауважити, що ті, які мали досвід використання особистих зв'язків, схильні більшою мірою виправдовувати хабар, неофіційну послугу або подарунок, якщо це необхідно для вирішення проблеми, яка є важливою для них. У 2011 році 55,6 % з них вважали хабар/подарунок/неофіційну послугу виправданими завжди або інколи, порівняно з 47,8 % серед усіх опитаних (табл. 3.28). У зв'язку зі зміною шкали відповідей в 2015 році** порівняння результатів за 2011 та 2015 роки є проблематичним, однак і в 2015 році можна простежити тенденцію до більшої схильності виправдовувати хабар/подарунок/неофіційну послугу: завжди або інколи виправданим це вважають 33,7 % порівняно з 22,3 % серед усіх опитаних. Тут і значно менша частка відповідей «ніколи не виправдано»: 24,4 %, порівняно з 37,4 % серед усіх опитаних.

* Загалом можна було вибрати три відповіді, але по черзі, від найважливішого до найменш важливого; тож розподіл відповідей із зазначенням першої згаданої альтернативи показано як такий, що в сумі дає 100 % і не є запитанням множинного вибору.

** Зміна шкали у цьому запитанні в 2015 році порівняно із 2011 роком унеможливає порівняння розподілу відповідей. Зниження вибору двох крайніх альтернатив може бути результатом введення двох серединних альтернатив замість одної.

Таблиця 3.27. Джерела інформації про корупцію (%)

«Звідки Ви переважно дізнаєтесь про випадки корупції?», перший вибір відповіді	2011		2015	
	Вся вибірка, N=10639	Ті, що мали досвід, N=1338	Вся вибірка, N=10173	Ті, що мали досвід, N=1084
Особистий досвід	33,6	46,3**	32,1	44,8** ↓
Звіти або заяви представників органів влади	4,0	4,8	5,6	4,4
Недержавні організації	0,9	1,6	1,6	3,2
Друкована преса	8,5	10,3	6,6	6,6
ТБ та радіо	48,1	32,3**	43,5	27,6** ↓
Інтернет	3,3	3,9	5,5	7,0
Соціальні медіа (ВКонтакте, Facebook, Twitter)	–	–	3,5	5,8
Інше	0,2	0,6	0,1	0,0
Важко сказати	1,2	0,1	0,9	0,1
Відмова	0,2	0,1	0,8	0,3

Примітка. ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ↓ ↑ – зниження / зростання для категорії в 2015 році є статистично значущим з ймовірністю 95 % порівняно з 2011 роком.

Таблиця 3.28. Виправдання хабара, послуги або подарунка задля вирішення проблеми (%)

«Чи Ви вірите в те, що хабар, неофіційна послуга або подарунок є виправданими, якщо це необхідно для вирішення проблеми, яка є важливою для Вас?»	2011	
	Вся вибірка, N=10639	Ті, що мали досвід, N=1338
Завжди виправдано	6,1	10,2**
Іноколи виправдано	41,7	45,4**
Ніколи не виправдано	41,0	36,6**
Важко сказати	10,7	7,3**
Відмова	0,6	0,5
«Чи Ви вірите в те, що хабар, неофіційна послуга або подарунок є виправданими, якщо це необхідно для вирішення проблеми, яка є важливою для Вас?»	2015	
	Вся вибірка, N=10173	Ті, що мали досвід, N=1084
Завжди виправдано	3,2	5,7**
У більшості випадків виправдано	19,1	28,0**
У більшості випадків не виправдано	27,4	31,6**
Ніколи не виправдано	37,4	24,4**
Важко сказати	11,6	9,5*
Відмова	1,3	0,9
Готовність «дійти згоди» неофіційним шляхом		
Так	7,1	14,7**
Ні	92,9	85,3

Примітка. * – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 95 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік; ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік.

В опитування 2015 року було додано низку тверджень щодо підтримки або виправдання корупційних дій та намірів, коли респондентів просили зазначити, якою мірою вони згодні або не згодні з цими твердженнями (табл. 3.29). Ті, що мали досвід корупційних практик, частіше, ніж доросле населення України загалом, схильні дотримуватися думки про неможливість отримати послугу без хабара (73 % у цій категорії, порівняно з 60,2 % загалом по вибірці), і вони більше схильні схвалювати використання неформальних способів вирішити питання за наявності такої можливості, ніж усі опитані (78,7 % у цій категорії вважають, що так зробить більшість українців, тоді як загалом по вибірці 72,7 %). До того ж, серед них більшою мірою, ніж серед дорослого населення загалом, поширена думка про низькі зарплати у державному секторі як поважну причину для вимоги неформальних платежів (з цим згодні 49,5 % порівняно з 43,3 % загалом по вибірці).

Що стосується дотримання законів, то «досвідчені» значно меншою мірою, ніж доросле населення загалом, погоджуються з тим, що треба дотримуватися навіть тих законів, які комусь здаються несправедливими (62,0 % порівняно з 69,2 % загалом по вибірці), і більшою мірою, ніж населення загалом, вони вважають, що громадяни мають право не зважати на закони, якщо так роблять представники влади (42,4 % порівняно з 32,0 % загалом по вибірці). І щодо відповідальності за давання та отримання хабара вони менш схильні, ніж усі опитані, погоджуватися із рівною відповідальністю сторін (63,9 % згодні, порівняно з 68 % загалом по вибірці). Між тим понад половини з них готові приєднатися до протестів проти місцевих осіб, причетних до корупції (55,2 %), що значно більше, ніж серед усіх опитаних (44,7 %).

Для перевірки впливу різних чинників на імовірність блату було застосовано метод лінійної багатофакторної регресії на агрегованому масиві даних опитування про корупцію за 2011 і 2015 роки. Для уможливлення належного застосування методу в межах одного масиву були відібрані тільки ті змінні, що мали однакове формулювання запитань в опитуваннях обох років. Також з аналізу були виключені Автономна республіка Крим (відсутня в масиві за 2015 рік) та Донецька й Луганська області (через неможливість виокремлення в масиві 2011 року лише тих територій цих областей, в яких проводилось опитування в 2015 році – тобто, тимчасово не підконтрольних українській владі). Окрім того, змінна року опитування була використана як контрольна. Масив був зваженим за оригінальними вагами (на основі статі, вікових категорій, типу населеного пункту та регіону).

Таблиця 3.29. Підтримка та виправдання
корупційних дій або намірів (%)

	2015	
	Вся вибірка, N=10173	Ті, що мали досвід, N=1084
«Я не зможу отримати те, чого хочу, як-от доступ до медичних послуг або вищої освіти або інших послуг, якщо не заплачу за це хабар»		
Цілком згодні + скоріше згодні	60,2	73,0**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	29,2	21,9**
Важко сказати	10,1	4,3**
Відмова	0,5	0,8
«Усі люди мають дотримуватися навіть тих законів, які вони особисто вважають несправедливими»		
Цілком згодні + скоріше згодні	69,2	62,0**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	19,3	28,7**
Важко сказати	10,7	8,4
Відмова	0,7	0,9
«Звичайні громадяни мають таке саме право не дотримуватися законів, як це роблять представники влади»		
Цілком згодні + скоріше згодні	32,0	42,4**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	52,1	46,6**
Важко сказати	14,7	10,0
Відмова	1,3	1,0
«Якщо можна вирішити питання з представником органу влади, то більшість людей в Україні з цього скористаються»		
Цілком згодні + скоріше згодні	72,7	78,7**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	16,9	15,2
Важко сказати	9,9	5,5**
Відмова	0,4	0,7
«Зарплати у державному секторі такі низькі, що працівники змушені брати неформальні платежі за свої послуги»		
Цілком згодні + скоріше згодні	43,3	49,5**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	48,0	45,7
Важко сказати	8,3	4,4**
Відмова	0,3	0,3
«Кожен, хто пропонує хабар, має нести таку саму відповідальність, як і той, хто його бере»		
Цілком згодні + скоріше згодні	68,0	63,9**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	22,5	27,9**
Важко сказати	9,0	7,6
Відмова	0,6	0,6
«Я приєднаюся до протестів проти місцевих осіб, причетних до корупції»		
Цілком згодні + скоріше згодні	44,7	55,2**
Цілком не згодні + скоріше не згодні	34,3	29,9**
Важко сказати	19,5	14,1**
Відмова	1,6	0,8

Примітка. ** – відмінність для цієї категорії є статистично значущою з ймовірністю 99 % порівняно з усією вибіркою за відповідний рік.

Залежна змінна «використання особистих зв'язків» була сконструйована як дихотомічна (респондент отримував значення 1, якщо повідомив про використання особистих зв'язків, кумівства чи протекціонізму для отримання послуг у хоча б одній з 17 сфер, що були зазначені в анкеті, і 0 в усіх інших випадках). На основі даних агрегованого масиву було сформовано 13 незалежних змінних, дві з яких мали дещо різні віяла відповідей в опитувальниках 2011 і 2015 років, але були перекодовані таким чином, щоб зменшити вплив від цього ефекту. У табл. 3.30 наведено опис змінних (чинників) із схемою кодування для перевірки впливу чинників на залежну змінну «використання особистих зв'язків».

**Таблиця 3.30. Опис змінних та схеми кодування
для регресійної моделі**

Змінна (чинник)	Опис кодування
<i>Соціально-демографічні характеристики</i>	
Наявність вищої освіти	дихотомія: 1 – повна вища освіта, 0 – нижчі освітні рівні, пропущені значення у випадку невідповідей
Статус зайнятості	дихотомія: 1 – працює, 0 – якщо ні, пропущені значення у випадку невідповідей
Вік	метрична змінна
Міське населення	дихотомія: 1 – міське, 0 – сільське
Фінансовий статус	дихотомія: 1 – можуть дозволити собі придбання деяких дорогих речей або будь-що, 0 – нижчі значення на фінансового стану домогосподарства, пропущені значення у випадку невідповідей
<i>Поінформованість про корупцію, ставлення до корупції та до інституцій</i>	
Основне джерело інформації про випадки корупції – особистий досвід та досвід членів родини	дихотомія: 1 – назвали основним джерелом інформації про випадки корупції особистий досвід та досвід членів родини, 0 – інші джерела *, пропущені значення у випадку невідповідей
Виправдання давання хабарів, неофіційних послуг та подарунків	дихотомія: 1 – може бути виправданим завжди або іноді **, 0 – ніколи не може бути виправданим, пропущені значення у випадку невідповідей
Покладання відповідальності за корупцію на звичайних громадян	дихотомія: 1 – у запитанні з множинними відповідями серед відповідальних за корупцію обрали варіант «Ми, звичайні громадяни», 0 – не обрали

Продовження табл. 3.30

Змінна (чинник)	Опис кодування
Сприйняття надлишкової бюрократії як серйозної проблеми для України	дихотомія: 1 – оцінили цю проблему на 4 чи 5 за п'ятибальною шкалою, 0 – на 1–3, пропущені значення у випадку невідповідей
Недовіра до всіх владних інститутів	дихотомія: 1 – оцінка довіри в 1 «абсолютно не довіряю» або 2 «скоріше не довіряю» за 5-бальною шкалою до Верховної Ради, Адміністрації Президента, Кабміну, системи правосуддя, обласної, міської/сільської влади, 0 – інше
Ставлення до усіх владних інститутів як до корумпованих	дихотомія: 1 – вважають, що корупція дуже поширена або скоріше поширена водночас у Верховній Раді, в Адміністрації Президента, у Кабміні, в обласній, міській/сільській владі, 0 – інше
<i>Інші характеристики</i>	
Користування Інтернетом хоча б раз на місяць	дихотомія: 1 – використовують Інтернет принаймні один раз на місяць, 0 – рідше або не використовують, пропущені значення у випадку невідповідей
Рік опитування	дихотомія: 1 – 2015 рік, 0 – 2011 рік

Примітка. * – у 2015 році замість джерела «Інтернет» були виділені новинні ресурси, блоги і соціальні медіа. ** – у 2011 році: «іноді може бути виправданим», у 2015 році – «у більшості випадків може бути виправданим» або «у більшості випадків не може бути виправданим».

Розмір вибірки, на якій будувалась регресійна модель, становить 13 035. Коефіцієнт детермінації для розглянутої регресійної моделі – 0,041, скорегований – 0,040. Зважаючи на те, що метою застосування регресії була статистична перевірка впливу факторів, такий показник є задовільним. За F-критерієм (42,442, рівень значущості < 0,001) маємо достатньо підстав відхилити гіпотезу про рівність 0 всіх коефіцієнтів у регресійному рівнянні. Коефіцієнт збільшення дисперсії VIF не перевищує 1,7 для усіх змінних при рекомендованому значенні менше за 10*, тож загрози мультиколінеарності немає для усіх залежних змінних.

* Детальніше див. «SPSS Web Books Regression with SPSS». Режим доступу: <http://www.ats.ucla.edu/stat/spss/webbooks/reg/chapter2/spssreg2.htm>.

Таблиця 3.31. Коефіцієнти лінійної регресії

Залежна змінна: Використання благу	Коеф.	Станд. помилка	Бета- коеф.	t-зна- чення	p-зна- чення	VIF *
Константа	0,115	0,014		7,959	0,000	
Наявність вищої освіти (дихотомія)	0,017	0,007	0,023	2,476	0,013	1,16
Статус зайнятості (дихотомія)	0,030	0,006	0,047	5,009	0,000	1,19
Вік (метрична)	-0,001	0,000	-0,034	-3,260	0,001	1,46
Міське населення (ди- хотомія)	-0,010	0,006	-0,015	-1,673	0,094	1,13
Фінансовий статус (дихотомія)	0,064	0,015	0,036	4,162	0,000	1,03
Користування Інтер- нетом хоча б раз на місяць (дихотомія)	0,033	0,007	0,052	4,626	0,000	1,69
Основне джерело ін- формації про випадки корупції – особистий досвід та досвід членів родини (дихотомія)	0,058	0,006	0,085	9,815	0,000	1,02
Виправдання давання хабарів, неофіційних послуг та подарунків (дихотомія)	0,043	0,005	0,067	7,756	0,000	1,02
Покладання від- повідальності за корупцію на звичайних громадян (дихотомія)	0,036	0,007	0,048	5,490	0,000	1,02
Сприйняття надлишко- вої бюрократії як серй- озної проблеми для України (дихотомія)	-0,059	0,009	-0,059	-6,800	0,000	1,02
Недовіра до всіх влад- них інститутів (дихо- томія)	-0,009	0,006	-0,014	-1,523	0,128	1,12
Ставлення до усіх владних інститутів як до корумпованих (дихотомія)	0,031	0,006	0,047	5,116	0,000	1,14
Рік опитування (дихо- томія)	-0,028	0,006	-0,045	-5,000	0,000	1,10

* Коефіцієнт збільшення дисперсії.

У регресійному рівнянні статистично не значущими виявились три змінні (на рівні 0,01, де нульова гіпотеза – рівність регресійного коефіцієнта нулю):

- наявність вищої освіти;
- проживання у місті;
- недовіра до владних інституцій різних рівнів.

Однак завдяки застосованій регресії можна виокремити статистичні чинники, які збільшують та зменшують імовірність використання блату (табл. 3.32).

Таблиця 3.32. Чинники, які збільшують та зменшують імовірність використання особистих зв'язків для отримання послуг чи вирішення питань

Збільшують імовірність використання блату (позитивні бета-коефіцієнти у регресійній моделі)	Зменшують імовірність використання блату (негативні бета-коефіцієнти у регресійній моделі)
<ul style="list-style-type: none"> • Статус на ринку праці – якщо ре-спондент працює • Вищий фінансовий статус • Користування Інтернетом • Основне джерело інформації про випадки корупції – особистий досвід та досвід членів родини • Виправдання давання хабарів, неофіційних послуг та подарунків • Покладання відповідальності за корупцію на звичайних громадян • Ставлення до усіх урядових інститутів як до корумпованих 	<ul style="list-style-type: none"> • Вік • Сприйняття надлишкової бюрократії як серйозної проблеми для України • Рік опитування (у 2015 році ймовірність використання блату)

Отже, у стані «нової сингулярності» корупційні практики в Україні не зникають, а продовжують відтворюватися. Однак масштаби використання особистих зв'язків як «м'якої» форми корупції дещо знизилась після Майдану і наступних подій; суттєвіше зниження зафіксовано серед молоді віком 18–24 роки, серед пенсіонерів та серед осіб із «середнім» достатком (тих, кому вистачає на харчування, одяг, взуття, але бракує на товари тривалого вжитку). Натомість, у групі тих, хто мали досвід корупційних практик, у 2015 році порівняно з 2011-м стало значно більше людей віком 25–34 роки, осіб з середньою спеціальною освітою, тих, кому бракує грошей на харчування.

Серед них вищою є частка тих, хто помітили зниження корупції, однак і в 2015 році, як і в 2011, вони більш схильні, ніж населення загалом, вважати, що в органах влади усіх рівнів корупція є дуже поширеною, і стосовно обласних органів влади така впевненість ще більше зросла в 2015 році. До того ж, серед них зросла недовіра до Кабміну та Верховної Ради України та до органів влади обласного рівня. При цьому вони стали менш схильними вважати, що відповідальність за корупцію несуть Президент та Верховна Рада, натомість більше відповідальності покладають на Прем'єр-міністра і Кабінет Міністрів України та на звичайних громадян України.

Очевидно, що безпосередній досвід зіткнення з різними формами корупції значно більшою мірою наявний серед тих, хто стикалися з використанням особистих зв'язків, – зокрема, в 2015 році це стосується як частоти давання хабара, подарунка або неофіційної послуги, так і отримання такої пропозиції. Якщо загалом в 2015 доросле населення більше дізнавалося про випадки корупції за допомоги телебачення та радіо, то люди з досвідом значно частіше на перше місце серед джерел інформації про випадки корупції ставлять особистий досвід; хоча в 2015 році порівняно з 2011 роком частка таких людей дещо знизилась.

При цьому залучені до повсякденної корупції більше, ніж населення України загалом, схильні виправдовувати використання неофіційних послуг, подарунка чи хабара для отримання необхідних послуг (у 2015 році у цій категорії таку поведінку виправдує кожен третій, тоді як серед населення загалом – приблизно кожен п'ятий). У 2015 році вони частіше за усіх опитаних серед причин для виправдання різних форм корупції називали неможливість отримати послугу інакшим шляхом та низькі зарплати у державному секторі, і разом із тим вони менш схильні погоджуватися дотримуватися законів, однакових для всіх, оскільки бачать приклади порушення цих законів самими державними службовцями та представниками органів влади.